

EMLÉKEZZÜNK

1956 Békéscsabán

Fekete Pál elsőrendű vádlottal beszélget Zika Klára

Zuhogott az eső, fújta a szél, hiába szorongattuk az esernyőt, tetőtől talpig átáztunk. Az idő is alkalmazkodott a megidézett történelmi eseményekhez – erősítette magát operatőr kollégám, aki minden ügyességét latba vetve próbálta védeni a kameráját. Dokumentumfilmet készítettünk az 1956-os forradalom Békés megyei eseményeiről és az azt követő iszonyatos megtorlásról. Ekkor ismerhettem meg a Békéscsabai 56-os Forradalmi Bizottság egykori elnökét, Fekete Pál tanár urat, aki írásban is megörökítette a felemelő, később rettenetes napokat. Könyve 2003-ban jelent meg a Püski Kiadónál „Az utolsó szó jogán” címmel.

1956. október 23-ról most már megemlékezhetünk, s az új könyvek, naplók, dokumentumfilmek, visszaemlékezések jóvoltából részletesen megismerhettük az első nap szinte minden történéseit. A „véres csütörtök” igazi gyilkosairól azonban még most sem tudunk és érdekes módon november 4-ét, Magyarország elárulásának, legázolásának gyásznapiját pedig továbbra is homály fedí, alig-alig esik szó róla. Ezért is faggattam főleg erről Fekete tanár urat, aki féltelmetes pontossággal idézi fel azt a napot, amikor a szovjet hadsereg bekerítette Békéscsabát, s az állomástól a város központ felé haladva csak romok maradtak utánuk. Őket pedig a Romániából visszaszivárgott pártvezetők követték, akik szadista módon számoltak le a város „ellenforradalmáiraival”.

De hogyan is kezdődött? A szelíd természetű, tudományokkal foglalkozó, istenhívő fiatalemberről senki sem gondolta volna, hogy forradalmár lesz...

– *A Sárospatakról hozott lelki útravaló nélkül soha sem vettem volna részt 1956 világot megrázó eseményeiben – mosolyodik el bevezetőmön Fekete Pál. Gyáván megapalva néztem volna ártatlan embertársaim legyilkolását, s lestem volna, hogy a nagy vihar elvonultával hol nyílik számomra biztonságos egzisztencia. 1956. november első napjaiban, november 4-én és az azt követő időkben, években, sőt évtizedeken át démoni erők romboltak, tomboltak, gyilkoltak, s a helytálláshoz nagyon is nagy szükség volt a Patakon szerzett hitre és lelki erőre.*

A tanár úr fiatal kora ellenére nagy tiszteletnek örvendett Békéscsabán, sőt az egész megyében is, hiszen gyerekeket és felnőtteket egyaránt tanítva közeli kapcsolatba került a családokkal is, megismerhette az életüket. 1956-ig a tanítással párhuzamosan a TIT munkatársaként történelmi előadásaival Békés megye szinte minden városát és falvát bejárta. Beszélgetett az elkeseredett emberekkel, akiket a Rákosi rendszer embertelen, elviselhetetlenné fokozódó, esztelen diktatúrája teljesen megnyomorított. Ekkor jutottak tudomására a hírhedt kulákpercek, elhurcolások, internálások, bebörtönzések. Ez az ismeretség, a közös gondolkodás és nézetazonosság nagy szerepet játszott abban, hogy a települések küldöttei a Békés megyei Forradalmi Bizottság elnökévé választották.

24 éves volt ekkor!

Most így emlékszik vissza erre az időre:

– *Be kell vallanom, nem vagyok forradalmár alkot. A dolgokat mindig a realitások figyelembevételével ítéltem meg, és mindig a békés megoldások híve voltam. Ennek ellenére szenvedélyesen kerestem az igazságot, mindig a mindenkori kiszolgáltattottak, elnyomottak szószólója voltam. Az 1945 óta „számlüzetésben” Békéscsabán könyvtároskodó Féja Géza, akkor, 1956-ban az elmúlt ötven évet a magyarság vészurszakának nevezte, s Herdert idézte, akinek meggyőződése volt, hogy a magyarság etnikailag felbomlik, államiságát elveszti és eltűnik a történelem színpadáról.*

1956 szeptemberében a csabai értelmiség a Balassi Művelődési Otthonban nagygyűlést rendezett a kor legégetőbb problémáinak megvitatására. Számos javaslat hangzott el az országos méretű sérelmek orvoslására. Röviddel ezután nagyon is vártan és mégis váratlanul kitört a világtörténelem egyik leg-szentebb színdéku, legfisztabb forradalma. Tudjuk, hogy ebben a Dávid és Góliát méretű küzdelemben Magyarország lakosságának túlnyomó többsége részt vett. Olyan elemi erővel tört fel a megalázott, rab-szolgasorba taszított emberek lelkeiben a szabadság utáni vágy, hogy a következményekkel mit sem számolva mindenki újjászülötett lélekkel vállalta a harcot, kész volt akár életét is feláldozni.

Az eseményekből én sem maradhattam ki. Annak ellenére, hogy a felkelés tragikus következményei már akkor is körvonalazódtak, habozás nélkül vállaltam a megbízatásommal járó felelősséget. Nem volt könnyű megfelelni a hirtelen kapott megtiszteltetésnek. Az állandóan változó helyzet, a város lakosságát fenyegető veszélyek, az elszigetelt, de mégis meglévő gyűlölet, bosszú féken tartása azonban összekovácsolták Békéscsaba és Békés megye népét. Vallási hovatartozásra, világnézeti beállítottságra való tekintet nélkül olyan nemzeti egység jött létre, amelyre ritkán volt példa a magyar történelemben.

Fekete tanár úr a forradalmi napok alatt – hitéből következően is – mindig arra bízott, hogy ne vegyék át az ellenfél módszereit, őrizték meg emberségüket. Ezt bizonyítja az úgynevezett békéscsabai puccs megghiusítása is. Így idézi fel a történeteket:

– Tóth István alezredes, hadosztályparancsnok, a Forradalmi Bizottság tagja őrlődött hazafias meggyőződése és a pártbizottság zsaroló fenyegetése között. Végül három gyermekét és feleségét feltve engedett az alattomos fenyegetésnek. Október utolsó napjaiban páncélosokat és tüzérségi lövegeket vont össze a laktanya területén. Letartóztatta a Forradalmi Bizottság néhány tagját, semmisenek mondta a Forradalmi Bizottságot. Rövidesen óriási tömeg gyűlt össze a színház előtt és elindult a laktanya felé, hogy a letartóztatottak szabadon bocsátását követelje. A hangulat félelmetes, aggasztó volt. A laktanya előtt ágyúk csöve, gépfegyverek fogadták a felajzott tömeget, amely kórusban kiáltotta: „Vesszenek az árulók!” Az ablakokban elhelyezett golyószórók bármelyik pillanatban tüzet zúdíthattak a több ezres tömegre. Ha ez bekövetkezett volna, akkor húsi halottak százai feküdnek a csabai temetőben. Ismertem a hadosztály tisztikarát. Tóth István alezredesi, hiszen orosz nyelvet tanítottam többségüknek, mivel a Zrínyi Akadémia hallgatói voltak és ott orosz nyelvvizsgát kellett tenniük. Megérkezésemkor a tömeg hangtalanul utat nyitott és az őrség beengedett a kapun. Tóth alezredes feldúlt telkiállapotban volt, és szinte megkönnyebbüléssel fogadott. Elmondtam neki, itt rövidesen vér folyik, ha azonnal nem cselekszünk. A foglyokat ki kell engedni és neki végleg meg kell szabadulnia a pártbizottság zsarolásaitól. Tóth alezredes nagyot sóhajtott, és a következő felejlhetetlen mondatot mondta: „Meglásd, mindketten lögni fogunk!” „Megléhet” – válaszoltam –, „de az utca kövön nem fognak százával vérbe fagyva fekiúdni.” A foglyok percekben belül kiszabadultak. Tóth alezredest és engem a tömeg közre fogva a tanácsházára kísért. A tömeg egyre zúgott és követelte, hogy Tóth alezredes esküdjön meg a forradalomra. Mindketten megjelentünk az épület erkélyén és megöleltük egymást. Údvrivalgás fogadta a jelenetet. Később ezért az ölekezésért majdnem nyakunkba akasztották a kötelet. Tóth alezredest, aki ezután mindvégig hű maradt a forradalomhoz, 15 év börtönnel sújtották, engem pedig életfogytiglanra ítélt a Rendkívüli Katonai Bíróság. A bíróság lagjai és megbíróik szívesebben vették volna tudomásul halottak százait, mint a békés megoldást, amelyet az azóta elhunyt Tóth alezredes nagylelkűségének köszönhet a város lakossága. Tüzet nyíthatott volna honfitársaira, mint ahogyan ezt Mosonmagyaróváron tettek az ávósok, de embersége ezt nem engedte meg. Inkább vállalta a börtönt, a börtönben lönkrement egészségét és a korai halált.

Az ÁVÓ lefegyverzése Hrabovszky László egyetemi hallgató rendkívüli bátorságának és lélekjelenlétének köszönhető, akit ezért tíz évre ítélték el.

1956. november 3-án délelőtt hírhozók jelentették – folytatja a visszaemlékezést Fekete Pál –, hogy egy páncélos terepjáró egy T-34-es harckocsi kíséretében a vasútállomás épülete elé hajtott. A harckocsi lövegének csövét a laktanya parancsnoki épületére szegezve tüzelőállást foglalt el, míg a terepjáró néhány tiszttel és fegyveres közkatonaival a fedélzetén elindult a Sztálin úton a Forradalmi Bizottság székhelye, a Városháza felé. Napokkal azelőtt először Békés alatt, majd később a Szarvas felé vezető úton találkozottam a város felé vonuló páncélos oszloppal. Már akkor igyekeztem őszinte szavakkal eléjük tárni a Magyarországon kialakult helyzetet. Figyelmeztettem a parancsnokat, súlyos bünököt követnek el, és véres tragédiát idéznek elő, ha beavatkoznak a magyar nép szabadságáért folytatott, jogos küzdelmébe.

Az egyik, egy magas, fekete örmény alezredes, az alakulat parancsnoka akkor becsületszavával fogadta, elkerüli a várost, s részükről egyetlen lövés sem fog eldőrdülni.

Az események azonban minderre rácsfoltak. A forradalom vezetői is érezték, hogy rövidesen támadást indítanak a város ellen. A tülerővel szemben teljesen kiszolgáltatottak voltak. A Pestről érkező hírek is egyre riasztóbbak lettek: újabb szovjet csapatok özönlének az országba, és a főváros körül már háromszoros gyűrűt alkotnak. Segítséget remélni balgaság lett volna. Ennek ellenére a Forradalmi Bizottság a több ezres tömeg előtt – amely a Himnuszt és a Szózatot énekelte – bejelentette, hogy a forradalom vívmányait a néptől senki sem veheti el. Lejárt az utcai tüntetések ideje, hétfőn reggel mindenki menjen be a munkahelyére és vegye fel a munkát. Az ország hivatalos vezetőivel nem volt kapcsolatuk, a teljes elszigeteltség, a város hátráiban tornyosuló veszedelem kétségbeejtő helyzetbe hozta a Forradalmi Bizottságot.

– Mit tehettek egyáltalán, mint a bizottság elnökének volt valamilyen cselekvési lehetősége?

– Ebben a kilátástalannak tűnő helyzetben csupán abban egyeztünk meg, hogy november 4.-én hajnalban a parancsnok segédtsíjára három fegyveres katona kíséretében egy gépkocsin Pestre utazik. Ott megkeresik Maléter Pál hadügyminisztert, és eligazítást kérnek a Tiszántúli Katonai Körzet magatartására, illetve leendőre vonatkozóan. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert Maléter Pál ekkor már Tökölön a szovjet KGB foglya volt.

Hajnali félhárom lehetett. Az őrég a helyén volt, amikor kiléptem a laktanya kapuján. Fáradtan indultam a város másik vége felé, ahol a lakásunk volt. Már a Bánszki utcában voltam, amikor Jamina (Erzsébet város) felül morajlani kezdett az ég. Mintha gátszakító áradat zúgása párosult volna földrengés dübörgésével, olyanakk tűnt az éjszakai csendet felverő hangorkán. Percek teltek el, míg az észlelés tudattá formálódott bennem, s ki tudtam mondani azt, ami aggasztó sejtetemként napok óta bennem élt: „Elindultak! Vége mindennek!”

Mit tehetett eközben a Forradalmi Bizottság elnöke, amellett, hogy a lelkiismeretével harcolt, mert átérezte annak a felelősségét, hogy bizalmat szavazott neki a város, számítanak rá! Megpróbálta a lehetetlent. Már süvítettek a géppuska sorozatok az állomás körül, ennek ellenére bejutott a parancsnokhoz. Ugyanazt az alezredest találta, aki megígérte, hogy nem bántja a várost! Mostanra azonban megváltozott a véleménye: kérlelhetetlen maradt. Ismét a krónikást, Fekete Pált hívom segítségül:

– Ne feledje, hogy ön most a szovjet hadsereg foglya – fordult hozzám a parancsnok. – Ennek ellenére az ön közreműködésével van egy lehetőség, hogy megkíméljem a város lakosságát. Maga megy a harcokcsik előtt, és ha katonáinkra egyetlen lövést is leadnak, magát szitavó löveterem abban a pillanatban.

– Rendben van – válaszoltam, s olyan békesség szállt meg, mint talán soha egész életemben. Elindultunk. Kint már szóltak a géppuskák. A laktanyába két oldalról hatoltak be a harcokcsik. Egy részük az állomás előtti betonfalat döntötte le és haladt a kerítéssel párhuzamosan az épületegyüttes központja felé, a másik része a járártal vaskaput taposta szét és jutott be az udvarba.

Közben a harcokcsi oszlop haladt a Sztálin úton a város központja felé. Egy-egy géppisztolysorozat el eldőrdült, s nyomukban csörömpölvé hullottak a kirakatok üvegei. Helyenként a harcokcsiról leigazoló legénység mindent összerombolt, amit a nyitott kirakatokban talált. Külön fejezetet érdemel a színház feladulása, amelynek megvolt a maga alapos oka. Az épület emeleti klubtermében a forradalom első napjaiban tömeggyűlések játszódtak le, innen hurcolták el a katonai puccs idején Hrabovszky Lászlót és Kaskó Istvánt, a Forradalmi Bizottság két tagját, ebben a helyiségben működött pár napig maga a Forradalmi Bizottság is. A kollaboráló hazaárulók információi alapján ezért a szovjet alezredest térképén az épület piros ceruzával bekarikázva ott szerepelt a megsemmisítendő objektumok között.

Az oszlop parancsnoka, egy kapitány már szembefordult harcokcsijával az épülettel, amikor kértem, ne tegye, hiszen az épület zárva van, nem tartózkodik benne senki. A harcokcsi ennek ellenére az egyik erkélyt tartó oszlopot kidöntve beszakította az ajtót. Körülbelül tíz katona nyomult az épületbe. Mindent átkutatnak, de semmit nem találtak. Az emeleten lévő klub asztalai népművészeti terítővel voltak leterítve. Észrevettem, hogy a kapitány az egyik terítőt összehajtogatja és a köpenye alá dugja. Mondtam neki, elvihetik az összes terítőt, csak hagyjanak fel a rombolással. Pillanatok alatt egyetlen terítő sem maradt az asztalokon.

A különös színházlátogatás után ismét az utcára mentünk. Több harcokcsi áll egymás mellett a tér szélén, a tanácsházával szemben. Az egyik váratlanul géppuska tüzet nyitott a vasajton kilépvő, szolgálatban lévő Harmati rendőr szakaszvezetőre, aki valószínűleg több halálos lövést kapott, mert mozdulatlanul elterült a kapu előtti járda aszfaltján. Ezt követte az ágyúlövés, amely beszakította a BM épületének homlokzati részét. Az épület falának egy része az utcára zuhant. Szólni nem szólhattam, mert a ka-

pitány pisztolyát a hátához nyomva állandóan maga előtt tartott. Közben a harcokcsik éktelen dübörgéssel és láncfalpaik csikorgatásával egyrészt megszállták a teret, másrészt lövésre készen lezárták a tere vezető mellékutcák bejárát. Ezután jó negyedóra telt el eseménytelenül. Körülbelül fél hat lehetett, már kezdett világosodni, amikor a pártbizottság épülete felől egy katonaruhás férfi próbált átszaladni a téren. Az egyik harcokcsi géppuskája azonnal megszólal és az illető beleesett a pár nappal azelőtt kiírt 101-es emlékmű gödrébe. Hogy kapott-e találatot, azt nem lehetett megállapítani. Percek teltek el így, nem mozdult senki. Az ismeretlen férfi azonban egy idő után kímászott a gödörből, és bukácsolva igyekezett elérni a szemben lévő Katonai Kiegészítő Parancsnokság épületét. Már a kapualjban volt, amikor a harcokcsiból újabb sorozatot kapott. Még felegyenesedett és megnyomta a falon lévő csengő gombját, aztán lerogyott a földre. Az események tisztázódása során kiderült, hogy az épületben két gépkocsivezető és egy ügyeletes tiszt is volt, de az ágyúlövések és a géppisztolysorozatok hallatán félelmükben nem merték kinyitni a kaput. Szóltak a kapitánynak, hogy segítséget kellene nyújtani, hiszen ártatlan emberről van szó, de ő válasz helyett pisztolyával fejbe vágott.

A hajnali orvotánadás újabb áldozata Kovács Zoltán honvéd őrnagy, a Kiegészítő Parancsnokság gazdasági vezetője volt. Amikor kivilágosodott, és végre kórházba vitték, állítólag még élt, de az orvosok már nem tudták megmenteni. A temetésen többek között jelen volt a szovjet városparancsnok is. A bücsübeszédet egy pártbizottsági tag mondta, aki kijelentette: Kovács őrnagy szolgálatteljesítés közben halt hősi halált. Ellenforradalmi banditák golyói végeztek vele. A nép ellenségeit azonban hamarosan utólrá a nép haragja és elnyerik méltó büntetésüket. A példátlan történelmenhumanizálás évtizedekig tartotta magát anélkül, hogy valaki is szót, mert volna említeni az igazság védelmében.

Hogy mi történt a téren Kovács őrnagy lelövése után, annak már nem lehetett szemtanúja Fekete tanár úr, mert egy „zsukba” ültették, melyben pisztollyal a kezében továbbra is mellette maradt a mogorva kapitány. Az állomáson aztán szabadon engedte. Otthon a halálosan fáradt ember azonnal elaludt, de nem sokáig, mert már jöttek is érte.

Fekete Pált Békéscsaba „visszatért” pártvezetői hallgatták ki először.

– Pár mondatban válaszoltam – idézi fel az első „tárgyalást” – Kijelenttem, hogy mi bosszúállás mentes, vér nélküli mozgalommal akarjuk orvosolni a magyar néppel szemben elkövetett sérelmeket. Olyan társadalmi rendszer megvalósításáért küzdöttünk, amelyben a néphatalom nemcsak szélbe kialsított szó, hanem kézzel fogható valóság. Mi a börtönök, az internálótáborok Magyarországá helyett egy olyan országban szeretnénk élni, ahol nem a rettegés, a gyűlölet tartja fenn a hatalmat, hanem, a mindenki által elfogadott törvény és egymás iránt érzett felebaráti szeretet. Ama véleményemet sem rejtettem véka alá, hogy fölösleges volt a szovjet hadsereg intervenciója, mert azt a forradalmat a magyar munkások, értelmiségiek és parasztok vívták, tehát olyan társadalmi osztályok és rétegek, amelyek soha semmilyen körülmények között nem engedték volna meg egy restaurációs kísérletet.

A szovjet parancsnok engedélyével az éjszakát otthon töltöttem, valószínűleg őrizet alatt. Másnap egy szöveget írtak velem, aint november hetedikén olvastam be a rádióba (szövege az Országos Történelmi Intézetben megtalálható).

Még aznap éjjel a szovjet KGB feldúlta a lakásunkat és letartóztatott. A hat szovjet katona élen intézkedő, szintén alezredesi rendfokozatban lévő tiszt elhurcolásom előtt azt mondta, köszönjek el a családomtól, mert mostanában nem járok erre.

A Munkácsy utcai ÁVO-s börtönt a békéscsabai „földalatti Pokol-nak” nevezték, itt zajlottak a legkegyetlenebb kínzások, brutális vallatások. Hónapokig is eltartott a vizsgálati fogság, melynek során kiverték az áldozatok fogát, elrepszettették az állát, eltörték az oldalbordáját, széttaposták a nemi szervét, s addig ütötték az áldozatokat kábelből font kötéllel, amíg mindent aláírt. Közel egy évig eszméletlenül verésekkel tarkított éjszakai kínvallatásokban volt része Fekete Pálnak is, miközben a feleségét és két pici gyermekét elűzték Békéscsabaról, és kétségbeejtő helyzetbe kerültek.

A Békéscsabai Forradalmi Bizottság ellen Szegeden lefolytatott perben Fekete Pált, mint elsőrendű vádlottat, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, a másodrendű vádlottat, a fentiekben már szerepelt Tóth István alezredést 15 évre, az ötödrendű vádlott Hrabovszky László másodéves egyetemi hallgatót pedig 10 év börtönre ítélték.

Fekete Pál hét év borzalmi után, 1963-ban amnesztiát kapott, de tudta, ezzel nincs vége a megaláztatásoknak. A börtönt elhagyva, 24 órán belül jelentkeznie kellett az illetékes rendőrkapitányság politikai osztályán. Ugyanaz a Fetter Ferenc fogadta, aki 1956-ban – még csak ávos hadnagyként – kínozta nyomorékká emberek ezreit, s aki érdemei elismeréseként szá-

mos kitüntetéssel a mellén 1963-ban már alezredesi egyenruhában feszített. Rugdosni a csizma sarkával már nem illett, de ordítani, megalázni, zsarolni, igen. Amikor látta, hogy hiába minden, ezt üvöltötte: „Ugye jó volna élni? Tanítani, kihozni a családot a padlásfeljáróból, ahol most lakik. Mindez lehetséges! No de ingyen? Ezt nem kívánhatod. Egy kis besűgás nem a világ. Milliók teszik ugyanezt, és jól megvannak. Ugyan, tedd már félre avult, burzsoá erkölcsi gátlásaidat! A lét a fontos, nem az erkölcs. Az határozza meg a tudatunkat.”

Mivel a tanár urat nem lehetett rávenni a besűgásra, Fetter elvtárs megígérte, hogy pokollá teszi az életét.

A Fekete család élete valóban tele volt megpróbáltatásokkal. Mindenhol „persona non graták” lettek. A nélkülözéseknél talán még több szenvedést okoztak a megaláztatások, a gyermekek jövője iránti aggodalmak, hiszen mindenütt hátrátételt szenvedtek.

A börtönökből szabadult, testileg-lelkileg összetört embereket nem várták tárt karokkal. A családjuk tönkrementi, kimondatlanul őket okolva mindenért. Eredeti hivatásukat nem gyakorolhatták, többnyire segédmunkásként, állandó megfigyelés alatt kínlódva tengették életüket, míg kínzóik továbbra is a hatalom birtokosaiként éltek világukat – most is köztük vannak.

Búcsúzóul ismét Fekete Pált, a Békés megyeiek *Tanár urat* idézem:

A nagy kommunista emberdaráló milliók testét és lelkét örölte meg. Én túléltem a leírhatatlan és hihetetlen iszonyatot. Hogy miért nem fekszem a többiekkel együtt valahol egy tömegsírban, arra csak a gondviselő Isten tudna választ adni. Hosszú idő telt el azóta, de az emlékek ébren és álmomban ma is kíserítenek.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából